

Марискевич В. О.,
*здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Навчально-наукового інституту міжнародних відносин та
національної безпеки, 032 «Історія та археологія»
Національний університет «Острозька академія»
м.Острог*

ЕТНІЧНИЙ ТА РЕЛІГІЙНИЙ СКЛАД НАСЕЛЕННЯ ОСТРОГА У XVIII СТ.

Острог у XVIII ст. поступово втрачав риси могутності і величі давньої столиці князівства Острозьких. У цей час місто було частиною Острозького майорату, що у Луцькому повіті Волинського воєводства. Його населення характеризувалося етнічною та релігійною строкатістю, основи якої склалися у попередній період. Власне, деталі цієї етнорелігійної палітри міста дотепер не з'ясовані повною мірою, відтак потребують більшої уваги з боку дослідників.

Українці у місті належали до корінних мешканців. У період другої половини XVII ст. український етнос становив переважаючу більшість міського населення – понад 80% [13, с. 92]. Важливо зауважити, що до управління містом українці практично не були залучені. Вони здебільшого працювали у ремеслі та промислах. Про це ми можемо дізнатися з інвентарів Острога першої чверті XVIII ст. У них фіксувалися власники димів, прізвища яких зазвичай відповідали їхній професії, наприклад : Дмитро Швець [7,с.194]; Кіндрат Коваль [7, с. 198]; Федір Мельник [8, с. 17], Карпо Тесля [8, с. 18].

Поляки хоч і малочисельна національна меншина Острога XVIII ст., проте впливова. Так сталося, адже на початку XVIII ст. королівська влада поширювала шляхетське землеволодіння в краї задля посилення польського контингенту у регіоні. Особливість розселення поляків у містах – розпорошений тип розселення невеликими етно-релігійними громадами серед українського населення. Поляки у своїй більшості – це шляхта, маєтки котрої розкидані по всій Правобережній Україні, і вона водночас слугувала опорою адміністративно-військовому апарату Речі Посполитої [14, с. 208].

Для визначення кількості та співвідношення між українським та польським населенням не має достатньо можливостей. Пояснити це можна специфікою укладення описово-статистичних документів у

XVIII ст. У них українці і поляки фіксувалися під збірною категорією – християни. Так, 1708 р. у місті розташовувалося – 58 християнських димів [2, с. 347.]; у 1724 р. – 88 [7, с. 193-202]; 1728 р. – 71 [8, с. 12-19]; 1795 р. – 1261 острожанин у 152 дворах [12, арк. 2-117]. Наведені дані свідчать про досить активне збільшення кількості жителів після втрат спричинених Північною війною (1700-1721 рр.). Відсутність війн до другої половини XVIII ст. дозволило населенню оговтатися від воєнних лихоліть та поступово відновлювати потенціал міста.

Євреї посідали одне з перших місць серед національних меншин. Їх об'єднувала самоврядна організація – Острозький кагал. До нього входили усі прошарки єврейської громади: великі орендатори, купецтво, ремісники, землевласники. Наприкінці XVII ст. єврейських димів бачимо у кількості – 135-ти будівель [5, с. 34]. У 1708 р. внаслідок подій Північної війни, єврейське населення дещо скорочується – 109 димів [2, с. 347]; 1724 р. – 139 димів [7, с. 193-202] (60% від усіх димів у місті); 1728 р. – 165 буд. [8, с. 12-19]; 1765 р. – 215 димів і 1777 мешканців; 1778 р. – 963 осіб; 1784 р. – 323 дими і 1123 мешканців-євреїв; 1787р. – 282 дими та 1829 євреїв; 1795 р.– 617 дворів (включаючи Острозький кагал) та 2190 жителів-євреїв[12, арк. 118-321]. Отже, ми бачимо, що від початку XVIII ст. відбувся значний приріст серед населення єврейського походження. Цьому насамперед сприяло завершення бойових дій. Тому що, Острожчина неодноразово потерпала в ході сутичок під час Північної війни (1700-1721 рр.). Як наслідок, єврейське населення не лише повертається, але й починає активно заселяти місто.

Татари Острога на початку XVIII ст. вже мали шляхетський статус і несли військову повинність[3, с. 348]. Вони були солдатами татарської хоругви Острозького ординатського полку, і склали один із підрозділів тутешнього гарнізону. У 1757 році, татари становили половину загальної чисельності Острозького полку – 154 вояка [16, с. 66]. Ще менше татари долучилися до економічного розвитку міста, адже з ремісників мали лише коваля та шевця [8, с. 9]. Про інші національні меншини, таких як цигани, майже нічого невідомо. Існують лише поодинокі згадки, які хронологічно належать до кінця XVII ст. Тоді, в Острозі проживало два цигани, які збудували собі помешкання в ординатській частині міста [4, с. 117].

Така поліетнічність місцевого населення не могла не позначитися на його релігійному складі. У XVIII ст. в Острозі найбільше поширеним серед мешканців було християнство (римо-

католики, греко-католики та православні). До іудаїзму належала єврейська община. Татарська громада ще від початків свого існування у місті залишалася відданою ісламу.

В Острозі католикам належав ряд храмів. Найбільший та найвідоміший серед них – це Острозький фарний (парафіяльний) костел. Релігійну роботу в Острозі проводили католицькі ордени. Юрисдикція Єзуїтського ордену поширилася не лише на навколишню відносно його колегіуму територію, а й навіть на деякі сільські поселення Острожчини [4, с. 103]. Орден францисканців безпосередньо в Острозі не існував, його осередок розташовувався у містечку Межиріч [2, с. 79]. Духовенству ордену належало 15 димів та площ поблизу вулиці Дубенської. Ініціатива будівництва осередку кармелітів належала ще князям Заславським у другій половині XVII ст., але у місті орден утвердився аж у 1779 році [15, с. 138].

Греко-католики володіли дещо меншою кількістю церков та храмів. Існування щонайменше двох з них та їх діяльність саме у XVIII ст. підтверджується джерелами – це Параскево-П'ятницька [11,с.460] та Свято-Воскресенська церкви [9, с. 5-8]. Для Свято-Воскресенської церкви князі Яблоновські затвердили ряд привілеїв. У 1713 році , право на землі надав князь Станіслав Яблоновський, а 1760 року, його нащадок – Ян-Кастан Яблоновський. 30 липня 1768 року, Антоній Яблоновський закріпив за храмом хутір в Самочині, і на додаток 200 золотих прибутку з тамтешнього торгівельного пункту [9, с. 8.]. Часте надання привілеїв засвідчує – князі Яблоновські прихильно ставилися до уніатства у своїх володіннях.

Православна громада Острога у XVIII ст. перебувала у скрутному становищі. Перехід єпископа Д. Жабокрицького до унії було досить болючим. Адже, він асоціювався з надією та спокоєм для православних [1, с. 127]. Церкви залишені без підтримки руйнувалися і нагадували про своє існування у вигляді руїн. Наприклад, за інвентарями 1708 та 1724 рр., місце та ґрунт Глібо-Бориської церкви, її цвинтар вже порожні, а на їх місці урочище [7, с. 203]. Церква св. Миколая Чудотворця знаходилася за валом міста. Храміві здавна належали маєтки і земельні площі, але їх згодом відібрав місцевий підстароста Ледуховський [1, с. 108].

Євреям Острога у 1708 р. належала синагога, шпиталь та цвинтар[6, с. 74]. Пам'яток релігійної культури татар на початок XVIII ст. вже не існувало. Татарська мечеть на Зарванському передмісті ймовірно припинила своє існування у 20-х рр. XVII ст. [10, с. 160].

Підсумовуючи бачимо, що населення Острога у XVIII ст. відзначалося етнічною та релігійною неоднорідністю. Українці будучи корінним етносом поступалися роллю у житті міста іншим меншинам. Поляки, перебували тут у статусі шляхти, і зосередили у своїх руках важелі управління. Євреї Острога найбільше відзначилися як – орендарі, купці, ремісники та землевласники. Татари залучалися до військової служби – як вояки острозького гарнізону. Мешканці Острога у XVIII ст. сповідували православ'я, римо-католицизм, греко-католицизм, іудаїзм, іслам тощо. Кожен з етносів володів своїми унікальними рисами, і вносив свою частку в загальну палітру історії міста Острога XVIII ст.

Література:

1. Антонович В. Нарис становища православної церкви на Україні від пол. XVII до к. XVIII ст. *Розвідки про церковні відносини на Україні-Руси XVI–XVIII вв. Львів*, 1900. С. 81-154.
2. Бирук М. Інвентарі Острожчини першої чверті XVIII ст. як джерело вивчення господарського стану Острозької волості. *Наукові записки. Серія “Історичні науки”*. Острог, 2009. № 14. С. 71-84.
3. Бирук М. Населення Острожчини в першій чверті XVIII ст. *Наукові записки. Серія “Історичні науки”*. Острог, 2008. № 13. С. 347-353.
4. Бирук М. Острозька волость у кінці XVII - першій третині XVIII століть : дисертація на здобуття кандидата історичних наук. Острог, 2013. 200 с.
5. Бирук М. Соціально-економічний розвиток Острога в кінці XVII ст. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя, 2012. Вип. XXXIV. С. 32-37.
6. Бирук М. Становище єврейського населення Острога в першій третині XVIII ст. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки*. Острог, 2011. № 17. С. 71–79.
7. Близняк М. Інвентар міста Острога 1724 року. *Наукові записки Національного університету “Острозька академія”*. Острог, 2018. Вип.27. С. 187-206.
8. Близняк М. Інвентар міста Острога 1728 року. *Наукові записки. Серія “Історичні науки”*. Острог, 2017. Вип. 26. С.5-23.
9. Близняк М. Метрична книга острозького новоміського Святовоскресенського храму як джерело з історії Острога.

Записки наукового товариства ім. О. Оглоблина. Острого, 2002. Т. 1. С.5-8.

10. Вихованець Т. Острозькі храми XVI – середини XVII ст. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Історичні науки.* Острого, 2008. Вип. 13. С.160-204.

11. Вихованець Т. Церква Параскево-П'ятницька . *Острозька академія XVI – XVII ст. Енциклопедія.* Острого, 2010. С. 460-462.

12. Державний історико-культурний заповідник міста Острого. Відділ фондів. № КН4437/VI – Р795. 377 арк.

13. Компан О. Міста України в другій половині XVII ст. Київ : Вид-во Академії наук УРСР, 1963. 387 с.

14. Перковський А. Етнічна і соціальна структура населення Правобережної України у XVIII ст. *Історичні джерела та їх використання.* 1969. Вип. 4. С.196-209.

15. Сінкевич Н. Кармелітський монастир в Острозі у світлі візитації 1799 року. *Острозька давнина. Науковий збірник.* Остріг, 2013. № 2. С. 137–143.

16. Machynia M. Wojskowość Ordynacji Ostrogskiej za Sanguszków (1720-1766). Wybrane elementy. Cz. I. Autorament narodowy. *Острозька давнина.* Остріг, 2019. Вип. 6. С.53-96.

Міхалко В. В.,

канд. тех. наук, доц., с.н.с.,

старший науковий співробітник

відділу технологічного забезпечення архівної справи,

Український науково-дослідний інститут

архівної справи та документознавства

м. Київ

ПРИНЦИПИ, ФОРМИ ТА МЕТОДИ РОЗВІДУВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКА ЗАПОРОЗЬКОГО

Одним із найбільш ефективних напрямів військового мистецтва Війська Запорозького була розвідувальна діяльність, яка з XVI ст. розпочала набувати своїх характерних, специфічних принципів, форм та методів. Основна мета розвідувальної діяльності Війська Запорозького змінювалась від створення системи ефективного